

# A református kollégium névsorai

## A református kollégium kialakulása és a források

### *A kollégium kialakulása*

Analógiák alapján okunk van arra, hogy föltételezzük: a középkorban s a XVI. század első harmadában plébániai iskola működött — talán folyamatosan, évszázadokon át—Szatmáron. Az itteni plébánia ui. főesperesi vezetését, kiváltságos — az esztergomi érseknek közvetlenül alárendelt — intézmény volt. Bizonyos, hogy a főesperesek közt már a XIII. század elején s majd a XV. század folyamán többször is voltak külföldi egyetemeket végzettek,<sup>1</sup> s talán az iskolák élére is került akadémita. A ferencesek és a domonkosok szatmári rendháza is fontos bázisa lehetett egy (vagy akár több?) középkori skólának. Erről az intézményről azonban részleteket éppúgy nem ismerünk, ahogy az 1535 tájától bizonyosan kialakított első protestáns-humanista típusú iskoláról sem.

Talán nem véletlen, hogy 1610-ből valók vagy erre az évre utalnak az első konkrét adatok — ugyanabból az esztendőből, amikor a matrikulát is vezetni kezdik. Január elsején „a becsületes tanács úgy rendelte, hogy amikor alkalmazhatóság adatik, wittenbergus scholamestert [fogadjanak], amikor pedig abban folytatás lenne, honhazánkban tanult deákokot”.<sup>2</sup> Ez azt jelenti, hogy külföldi egyetemen végzett rektort kívántak hívni (a wittenbergus *ezt* jelenti), de nem zárták ki domidoctus „deák” alkalmazását sem. Egy másik — nyilván jóval későbbi — okmány expressis verbis úgy utal 1610-re, mint a kollégiumi típusú, „középfokú” iskolává emelkedés éve: Schola Sathmarina ab immemoriali tempore suos habuit rectores et studiosos togatus plus minus 10. Anno 1610 Schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est.<sup>3</sup> (A XVII. századi latin szövegekben ezt a magasabb szintű iskolatípust még a hagyományos schola vagy gymnasium elnevezéssel illették. A kollégium szó a XVIII. században jelenik meg a szövegekben a kiemelkedő protestáns iskolákra.)

1610-től az iskola anyakönyve megőrizte a tanárok nevét. Az iskola vezetője már professzor címet viselt. A tanítókat, tanárokat jórészt a debreceni kollégiumtól kapta a szatmári skóla, felépítésében, tananyagában is azt követte. A tanulókat még a XVII. század derekán sem osztották be tanulmányi éveik szerint külön osztályokba. Ezt igazolja Szatmári Miklós tanár 1652. évi felterjesztése, amelyben előadja, hogy a szatmári iskolát classisokra szeretnék osztani a fejevári, váradi és a bányai iskola mintájára. Ehhez a reformhoz a megye pénzügyi támogatását

<sup>1</sup>. Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 136–137.

<sup>2</sup>. Bakcsy Gergely, *A szatmárnémeti ev. ref. főgimnázium története*. Szatmár, 1896, 5.

<sup>3</sup>. Kovács István, *A szatmári ref. iskola története*. Debrecen, 1880, 5. és Bakcsy i. m. 6, 8.

kéri, négy oktató számára fizetést. Minthogy a tanács nem nyújtott segítséget a fejlesztéshez, a szülők inkább a katolikusok iskolájába vitték gyermekeiket, akik maguk is oda kíváncsok voltak.<sup>4</sup>

A református iskolában a tanár nem egyedül oktatott, az anyakönyv bejegyzései szerint már 1610-ben két segédtanító (collaborator) működött a kollégiumban, a következő években néha három is. A 60-as évektől a tanító neve már praeceptor (köztanító, osztálytanító).<sup>5</sup>

A Szatmáron működő felsőbb fokú iskola mellett Németiben is volt egy hasonló jellegű intézmény.<sup>6</sup>

A szatmári skóla történetében törést jelentett az 1754-es év: a Helytartótanács az ellenreformáció szellemében az iskolát lefokozta, két osztályú grammatikai iskolává minősítette. A tantestület ebbe nem nyugodott bele, és az iskola magasabb osztályait lassan újraindította. Tudjuk, hogy 1788-ban a gimnáziumban négy osztály volt: declinista, conjugista, grammatista és syntaxista, egyetlen tanító vezetésével.<sup>7</sup>

Az 1807-ben elfogadott Ratio Institutionis a latin iskolát két részre osztja: a négyosztályos grammatikai tagozatra és az utána következő három osztályos humán tagozatra. Ezt követte a szatmári református gimnázium is, a tanulók a poétikai és a retorikai osztályt három év alatt végezték el. Ezt a szerkezetet Szatmáron megőrizték 1821 után is.<sup>8</sup>

A kollégium tantestülete az 1820-as évektől három tanerős; egyikük tanítja a két éves grammatista, másikuk a két éves syntaxista, a professzor pedig a három éves poetikai-retorikai osztályt.

A XIX. század első évtizedeiben valószínűleg, az 1820-as évektől bizonyosan szétválasztották a kollégiumi latin osztályokat az elemi oktatástól, amely magyar anyanyelvű volt, másrészt pedig — feltehetően a jelentékeny városi polgárság igényeinek megfelelően — megteremtették az algimnázium első két osztályának megfelelő teljesen magyar nyelvű osztályt is. Az ún. Nagyobb Magyar Fiú Oskola, amely már a huszas években Nagyobb Nemzeti Oskola néven is szerepel, polgári iskolává alakul át. Tanulói polgári — iparos, kereskedő stb. — pályákra készültek.

1852-ben a közoktatás állami reformja az Organisationsentwurf olyan magas követelményeket támasztott a teljes nyolcosztályos gimnáziummal szemben, hogy ennek a szatmári intézmény már nem volt képes megfelelni; 1852 őszétől felső tagozatos osztályai már nem működhettek, s algimnáziuma is elvesztette a nyilvános iskolai státust.<sup>9</sup>

---

<sup>4</sup> A vármegyei jegyzőkönyvekre hivatkozik (1652. év, folio 335.) *Szatmár vármegye*, Bp., [1907]. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu) 445, 526.

<sup>5</sup> Nagy Sándor, *A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kialakulásáig*. 1940. 52.

<sup>6</sup> A debreceni kollégium partikulája volt (Nagy i. m. 65–66.), a grammatikai osztályokig kifejlődött ún. csonka gimnázium. A németi iskolát 1749-ben egyesítették a szatmári kollégiummal.

<sup>7</sup> Bakcsy i. m. 25.

<sup>8</sup> Mészáros István, *A magyar nevelés története 1790–1849*. Bp., 1968. 96.

<sup>9</sup> Mészáros István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*. Bp., 1988. 78–79.

## Források

A szatmári református kollégium diákságának név szerinti rekonstrukciójára nem kevés megbízható, egykorú dokumentum szolgálhat. Kiemelkedően értékes ezek közül a kötetünkben először közölt régi matrikula-kódex. Szerencsés körülmény, hogy ez mindjárt a középfokú iskola megalakulása évétől, 1610-től megőrizte a felsőbb osztályok studenseinek nevét — majdnem mindig a beiratkozás napját s elég sok esetben igen becses későbbi följegyzéseket a diákok sorsáról, különösen a végzés utáni szolgálatuk állomásairól (legtöbbször egy kisebb skóla „rektóriáját” nevezik meg). A bejegyzések maguk néhány évtizeden át autográfok (a kb. 1680 utáni negyedszázad anyagát éppen azért közöljük teljes szövegében az „Ego... subscripsi leges scholae Szathmariensis” szerű ismétlődő formulákkal, mert az ilyen fogalmazás és az eltérő íráskép együtt bizonyítja a korábban és később nem szokásos saját kezű beírást.)

Az 1748–1819 közötti hét évtized diákságáról név szerint semmit sem tudunk. Ez akkor is veszteség, ha figyelembe vesszük, amit fentebb említettünk, hogy ez az időszak hanyatlást jelentett az iskola életében, hosszú időre középfokú jellegét is elvesztette. Léteztek pedig anyakönyvek ebből az időből is, de elvesztek. Egyértelmű utalás az általunk közölt újabb anyakönyv végén ezek egyikére:

„Az ezen új Könyv előtt levő, melly az 1781-ik Octoberig eltölt időt foglalja magában, ezen Oskola Thecajába a’ többi Oskola Könyvei közzé tétetvén, [ebben] itt kezdődnek béíródni a Tanulók neveik.”

Esetleg egy másik matrikulára gondolhatunk abból az egyetlen lapból, amelyet a régi matrikula-kódex végére beragasztottak:

„Jegyzés

Három ízben 3–3 Classisokra voltak osztva a Tanulók 11 esztendő alatt.

Két ízben 2–2 Classisokra voltak osztva a tanulók 6 esztendő alatt.

Négy Classis állván elő, tartott az úgy 14 esztendeig.

Öt Classis támadván, fenn áll már 8 esztendő óta.

Az 1820. évi Octobertől fogva valók az Új Könyvben találatnak e’ pedig bétetett a Thecaba.

Signavit Vajai R.”

Ez a „Jegyzés” az 1820 előtti harminckilenc tanévből értékes adalékkal szolgál az iskola osztályszerkezetéről, az utolsó mondat pedig értelmezhető úgy, hogy ez a lap egy 1781-1820 közti elveszett anyakönyvről tudósít.

### I. A régi matrikula-kódex leírása

Barna papírtáblás bőrkötésű, görgetős bélyegzős díszítésű kötet. Az egyik görgetőn évszám található: 1668. Az előtáblán egy, a háttáblán két vörös viaszpecsét maradványa. A kötés díszítése mindkét táblán azonos. Mérete: 30 x 19.5 cm. Állapota jó, számos levél elrongyolódott szélét papírcsíkkal javították. Négy he-

lyen (eltévesztett szöveg korrigálásaként) két-két levelet összeragasztottak, ezeket egy restaurálás során szétválasztották.

Jelenleg a Királyhágómelléki Református Egyházkerület tulajdonában van.

A kódex 158 levélből áll. Számozása a levelek összeragasztása után történt, több helyen téves. A 17. és a 18. századi rész leveleinek vízjele eltérő.

Terjedelme: 1, 1–13, [1], 14–30, [3], 32–59, [1], 60–152 = [158] folio.

Az eredetileg a kötéstábla belső oldalán volt levél jelenleg a szennylevél b oldalára van ragasztva. Rajta tollpróbák, köztük: A: 1644. Más kézzel: Album hoc post miseram...

f. 1.: tollpróbák, köztük:

NB. Foliorum in hoc libro per Numeros distinctio facta est. Anno 1727. Mense Decembri. Folia Nro. 169.

ORDO et SERIES Cl[arissimorum] ac R[everendissimorum] D[omi]norum Professorum Rectorum Szathm[ariensium]

f. 1.: Series... Rectorum ac Professorum... [Címlap].

f. 1b: üres.

f. 2a–3a: Nomina Rectorum et Professorum Scholae illustris [1610–1749 között sorolja fel a rektorokat. Közzöljük: p. 9-10.]

f. 3b–5b: üres.

f. 6a–62b: Series sive catalogus studiosorum et alumnorum [A diáknévsorok 1610-től 1724-ig, közzöljük: p. 11–88.]

Közben:

f. 13. össze volt ragasztva a következő levéllel, amelynek nincs foliószáma, a restaurálás során szétválasztották. A f. 13. számozás nélküli hátoldalán, kis eltéréssel, a foliószámozás szerinti 13b levélen található 1624-es névsor van. A foliószámozás szerinti 13b levél előoldala üres.

f. 30. össze volt ragasztva a következő levéllel, amelynek nincs foliószáma, a restaurálás során szétválasztották. A f. 30. számozás nélküli hátoldalán és a számozás szerinti 30b levél előoldalán, kisebb eltéréssel, a foliószámozás szerinti 30b levélen található névsor van.

f. 31. össze volt ragasztva a következő levéllel, amelynek nincs foliószáma, a restaurálás során szétválasztották. A belső oldalpáron Petrus Csedreghi 1660. június 1-én kezdődött rektorsága alatt beiratkozott diákok névsora van. A számozás szerinti 31b levélen ugyanezt a névsort — kisebb eltéréssel — megismétlik, mint a Stephanus Szétsi 1660. július 28-án kezdődött rektorsága alatt beiratkozott tanulók jegyzékét. A számozás szerinti 31b levél előoldalának közepén egy képvers jellegű ábra található.

f. 59. össze volt ragasztva a következő levéllel, amelynek nincs foliószáma, a restaurálás során szétválasztották. A belső oldalpáron a számozás szerinti 59b levél névsora és a 60a levél Igó rektorságára vonatkozó fejléce található.

f. 63: üres.

f. 64a–66a: Diáknévsor az 1729. május 3-án hivatalba lépett Némethi Sámuel idejéből. [Közzöljük: p. 91-95.]

f. 66b–71b: üres.

f. 72a–b: Diáknévsor az 1737. május 14-én hivatalba lépett Fogarasi Pap Máté idejéből. [Közzöljük: p. 100-102.]

f. 73a–82b: üres.

f. 83a–84a: Reditus in Bursam Sacram sub Rectoratu Matthaei Pap Fagarasi a die 24. Februarii Anni 1738. sequenti modo se habet. [Pénzadományok, bevételek felsorolása az 1738–1742 közötti időből, áthúzva.]

- f. 84a: Rectore et Professore Andrea Keovi [bevételek felsorolása 1746–1747-ből.]
- f. 84b–85a: üres.
- f. 85b–126b: iskolaszéki jegyzőkönyvek 1720–1747; pénzügyi, kölcsön ügyleti szerződések. [Névanyagukat a matrikula kiegészítéseként ill. folytatásaként közöljük: p. 82–103.] Közben:
  - f. 106b, 108b, 110b–123b: üres.
  - f. 102a: Copia Literarum Testamentariae dispositionis ab Illustrissima, Pietissima Zelosissimaque condam Matrona in iisdem nominata, et titulata factae nobis pro Formula Transmissarum; futura rei pro cautela per Samuelem Nemethi p. t. Scholae Szatthmariensis Rectorem et Professore de voce ad vocem descriptarum talis est tenor. [Bánffy Kata, Wesselényi István özvegye 500 forintból szóló magyar nyelvű végrendeletének hitelesített másolata, 1739. május 29.]
  - f. 102b: Missiles vero quibus Eadem inclusae reperiebantur tali erant formalitate conceptae. [Másolat Christoph de Redelnek, Wesselényi István teljhatalmú megbízottjának a fenti végrendelet ügyében 1735. május 26-án kelt magyar nyelvű leveléről.]
  - f. 105a-b: A szatmári református egyház kurátorai: Ecsedi Asztalos Péter és Matthe Mihály, Földesi Mihály és Váradai János tanítók, valamint Némethi Sámuel rektor 1736. december 20-án kelt nyilatkozata Bánffy György 1000 frt-os pénzadományáról.
  - f. 106a: Matskásy Kata 102 frt-os adományáról, 1736. január 17.
  - f. 107a: Ecsedi Asztalos Péter és Máthé Mihály nyilatkozata Giróthi Timár István 50 frt-os adományáról, 1738. május 9.
  - f. 107b: Ecsedi Asztalos Péter és Máthé Mihály nyilatkozata Borbély Mihály 600 frt-os adományáról, 1740. július 1.
  - f. 108a: Három kisebb adomány részletezése.
  - f. 110a: Bardotz Pál tanusítványa a bursának adott 670 frt-ról, 1742. június 30.
  - f. 124a–126b: Pénzügyi nyilvántartások 1729–1737 között.
- f. 127a–129b: Catalogus studiosorum Molitoria defungentium ab anno 1614. [Közöljük: p. 136–138.]
- f. 130a: A városi iskolázásra vonatkozó feljegyzés, 1672. április 23.
- f. 130b: Tarczali Péter hagyatékából bizonyos ingóságok a szatmári református egyháznak jutottak, 1674. szeptember 28.
- f. 131a–137b: Könyvkatalógusok: 1658, 1672, 1664 (a Bethlen Gábor végrendeletében a szatmári iskolának biztosított összegből), 1673, 1674. [Közölve: *Partiumi könyvesházak*, Bp.–Szeged, 1988, 328–364. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14.)]
- f. 138: üres.
- f. 139a–b: Leges pecuniae sacrae. [Az iskola pénzadományokra vonatkozó törvényei.]
- f. 140a–124b: Series pecuniae sacrae ab Anno 1675–1725. [Az iskola bevételei adományokból.]
- f. 143a–147b: Könyvjegyzék, 1720. [Közölve: *Partiumi könyvesházak*, i. m., 365–373.]
- f. 148a–149a: Anno 1726. Pecunia sacra denuo incipit colligi... [Az iskola bevételei adományokból 1726–1763 között.]
- f. 149b–152b: üres.

## II. Az újabb anyakönyv

Félbőr kötésű kemény karton, mérete 40.5 x 25 cm. Kötésre ragasztott szív alakú papíron: *A Szatthmári Ref. Oskolába járt Tanulók Neveiket magába foglaló Könyv*. Újkori fehér papírlap a kötésre ragasztva, rajta kék ceruzával: Beírási anyakönyv 1820–21-től 1855–56-ig. Részben paginázott. Terjedelme: 1–173, [174–508] pag.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület tulajdonában van.

p. 1–160: Anyakönyv.

p. 161: üres.

p. 162–173: Anyakönyv.

p. [174–189]: Anyakönyv.

p. [190–502]: üres.

p. [503]: Az 1840iki Pünköst szombatján reggeli isteni tisztelet után megvi'sgáltatott fiú és lány gyermekek az Úri Sz. asztalhoz először járulandók voltak a' következő Fiú és Lány gyermekek.

p. [504–506]: üres.

p. [507]: Némely Jegyzések. [Az előző, 1781–1820 októberéig tartó időszakról való anyakönyvről.]

Az anyakönyv teljes egészében magyar nyelvű. A diákok névsorát és adatait tanáraik és tanítóik jegyezték be. A rétorok (orátorok) és poéták, tehát a felsőbb osztályosok neve mellé olykor későbbi pályájukra vonatkozó adatokat is bejegyeztek. Ezt a névsort közöljük.

### *A szövegekészítés módjáról*

A szöveg sajtó alá rendezése során a régi matrikula „főanyakönyvét” adjuk 1724-ig, aztán 1747-ig ugyane kódex más helyeinek résznévsoraiból és főleg az iskolaszéki jegyzőkönyvekből rekonstruáltuk a névanyagot. 1820-tól az újabb anyakönyvből a poéták és rétorok névsorát közöljük.

Átrendezve adjuk a bejegyzéseket; a kéziratától eltérően egységes sorrendben: a név után az iratkozás pontos dátumát (amennyiben ez több tételen keresztül egyezett, akkor elhagytuk), ez után a diák kollégiumi életére, tisztségére vonatkozó megjegyzések következnek, a tanuló életpályájára utaló, gyakran más, későbbi kézzel írt bejegyzések új mondatba kerültek.

A szövegekészítés betűhív. A családnevek i végződéseit — többnyire nehezen elkülöníthető módon — a XVII. században gyakran j-vel írták, ezeket is i-vel írtuk át. A latin szöveg rövidítéseit jelölés nélkül oldottuk fel. A nem egyértelmű feloldást, a sajtó alá rendező kiegészítéseit [ ], a törölt szövegrészeket < > jelzi.